

<http://dx.doi.org/10.16926/zc.2017.43.09>

Mateusz PAWLAK

Doktorant Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie

Wątek zbrodni katyńskiej w polskiej edukacji historycznej XX i XXI wieku

Zbrodnia katyńska do dziś budzi bardzo duże emocje. Dokonali jej członkowie Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (NKWD) wczesną wiosną 1940 roku, w najgłębszej tajemnicy przed światem. Zamordowano wówczas i zakopano w zbiorowych mogiłach około 22 tysięcy jeńców wojennych i cywilnych, a także więźniów, którzy byli obywatelami II RP, zwłaszcza Polaków, Żydów, Białorusinów, Ukraińców i Litwinów¹. Wśród nich znaleźli się m.in. oficerowie, żandarmi, policjanci, osadnicy, ziemianie i przedstawiciele inteligencji. Wszystkich najpierw, na kilka miesięcy przed tą zbrodnią, internowano w obozach jenieckich w Kozielsku, Starobielsku, Ostaszkowie, Kijowie i Mińsku². Wydarzenia te były wynikiem zajęcia przez Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich części ziem polskich jesienią 1939 roku.

Niedługo później, bo 5 marca 1940 roku, Biuro Polityczne sowieckiej Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) oraz dyktator ZSRS Józef Stalin i szef NKWD Ławrientij Beria zatwierdzili decyzję o wymordowaniu polskiej elity – inteligencji i innych znaczących jednostek polskiej kultury, nauki i dziedzictwa narodowego³. Wobec tego w kwietniu i maju doszło do eksterminacji skazanych na śmierć ponad 22 tysięcy polskich jeńców. Zostali zamordowani i zakopani w lesie m.in. pod Katyniem. Po raz pierwszy sprawa tej zbrodni globalnie ujrzała światło dzienne w roku 1943, kiedy masowe groby polskich oficerów odkryli żołnierze Wehrmachtu. Strona polska wówczas zażądała wyjaśnień od Związku Sowieckiego. To z kolei przyczyniło się do zerwania stosunków między tymi dwoma krajami, które to stosunki kształtowały się od

¹ W. Materski, *Katyń... nasz ból powszedni*, Warszawa 2008, s. 9.

² A.L. Szczęśniak, *Katyńska zbrodnia*, Radom 2006, s. 10.

³ Tamże, s. 44; por. tenże, *Katyń. Tło historyczne, fakty, dokumenty*, Warszawa 1989, s. 163.

1941 roku, po inwazji wojsk niemieckich na ZSRS (22 czerwca 1941)⁴. Sprawa ta po czasy współczesne jest kwestią szczególnie kontrowersyjną w relacjach polsko-rosyjskich. Dla uczczenia pamięci ofiar tego mordu Sejm Rzeczypospolitej Polskiej dnia 14 listopada 2007 roku uchwalił przez aklamację dzień 13 kwietnia – Dniem Pamięci Ofiar Zbrodni Katyńskiej⁵. Fakty, które wydarzyły się pod Katyniem i w innych tego typu miejscach, w dzisiejszych czasach, choć są bardzo dobrze znane i opisane szczegółowo w wielu opracowaniach, tudzież artykułach naukowych, zasługują na kolejną narrację, ale z nieco innej strony. Dlatego też autor poniższego tekstu postanowił przeanalizować, jak do tej tematyki odnosili się poszczególni autorzy podręczników historii w latach III RP.

Problematyka zbrodni katyńskiej znalazła swoje miejsce w programach nauczania historii i opracowaniach szkolnych, lecz była różnie rozpatrywana. W treściach podręcznikowych omawiano najczęściej dwa zasadnicze zagadnienia: po pierwsze – rozstrzelanie polskich obywateli pod Katyniem, Charkowem oraz Kalininem; po drugie – odkrycie grobów katyńskich przez wojska III Rzeczy i zerwanie stosunków polsko-sowieckich. Treści te, jeżeli chodzi o objętość, charakteryzowano bardzo różnie, czasami bowiem jedynie sygnalizowano tę tematykę w sposób ogólny, nieraz jednak starano się wskazać na fakty, a także wzbogacać narrację poprzez dłuższe opisy i materiał graficzny.

W czasach Polski Ludowej zarówno programy, jak i podręczniki historii w tej sprawie milczały. Zgodnie z wykładnią i ideologią marksistowską występującą w całym systemie edukacji, teksty historyczne nie obejmowały w ogóle problemów poświęconych okupacji sowieckiej na ziemiach polskich. Panowała cenzura, a sama dyscyplina naukowa, jaką była historia, służyła władzom jako narzędzie propagandy⁶. Zagadnienie zbrodni katyńskiej pojawiło się dopiero w szkolnej edukacji historycznej po roku 1989. Od tej pory zaczęły z czasem napływać coraz to nowsze wiadomości dotyczące mordu i kłamstwa katyńskiego.

Do ujmowanej tutaj tematyki odwoływały się poszczególne programy nauczania skierowane do szkół. Wedle nich na etapie szkoły podstawowej uczeń

⁴ Tenże, *Katyn. Tło historyczne...*, s. 100–133; por. O. O'Malley, *Masakra katyńska (raporty z lat 1943 i 1944)*, [w:] *Katyn. Relacje, wspomnienia, publicystyka*, oprac. A.L. Szcześniak, Warszawa 1989, s. 194–217. Inwazję tę przeprowadzono pod kryptonimem „plan Barbarossa”.

⁵ *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 listopada 2007 r. w sprawie ustanowienia Dnia Pamięci Ofiar Zbrodni Katyńskiej* (M.P. 2007, nr 87, poz. 944), źródło zaczerpnięte ze strony internetowej: http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/MPO/2007/87/944.pdf#zoom=90, [dostęp: 21.02.2017].

⁶ M. Pawlak, *Niemieckie obozy koncentracyjne na ziemiach polskich w podręcznikach historii*, maszynopis pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. prof. AJD Beaty Urbanowicz, Częstochowa 2015, s. 140–141; por. J. Maternicki, *Szkolna edukacja historyczna w Polsce w latach 1939–2000*, „Wiadomości Historyczne” 2002, nr 3, s. 161–166; J. Wojdon, *Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej (1944–1989)*, Toruń 2001, s. 200–201; Z. Osiński, *Cele nauczania historii w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1944–1970*, „Wiadomości Historyczne” 2007, nr 5, s. 27–37.

powinien znać, jaki był los jeńców polskich deportowanych do Związku Sowieckiego. Zaproponowano, aby na lekcji nauczyciel zastosował elementy dyskusji i przez to wprowadził metodę aktywizującą. Skoncentrowana miała ona być na polemice i wymianie zdań w sprawie oficerów polskich wymordowanych przez Rosjan⁷. W dalszej kolejności uczeń powinien był rozumieć znaczenie i kryzys w stosunkach Polski z ZSRS, wywołany wydarzeniami z 1943 roku, a także poznać następstwa zbrodni katyńskiej. Autor programu polecił dla zainteresowanych osób książkę Andrzeja Leszka Szcześniaka, pt. *Katyń – tło historyczne, fakty, dokumenty*. Niezbędną dla ucznia rzeczą miała być też znajomość pojęć takich, jak: obozy jenieckie, Międzynarodowy Czerwony Krzyż czy sprawa katyńska⁸. Nie zabrakło tych kwestii również w programach dla gimnazjum. W jednym z nich tematami, które miały poinformować młodzież o tamtejszych wydarzeniach, były: „Katyń” oraz „Mord w Katyniu i zerwanie stosunków polsko-radzieckich”⁹. W nim to było zapisane, że uczeń powinien pamiętać takie zagadnienia, jak: mord dokonany w Katyniu na polskich oficerach, a także zerwanie stosunków z ZSRS, wraz z datami dziennymi lub rocznymi. Zgodnie z tym programem młodzież gimnazjalna powinna była również rozumieć przedstawione powyżej hasła historyczne, wskazać na przyczyny i skutki owych wydarzeń¹⁰. Problematyka zbrodni w Katyniu pojawiła się też w programach nauczania historii do liceów ogólnokształcących. Przykładem może być program opracowany w 2002 roku dla profilu rozszerzonego. Uczeń miał znać problem polskich jeńców w ZSRS oraz sprawę katyńską, a także kwestię, dlaczego relacje między Polską a Związkiem Sowieckim uległy pogorszeniu, a w ostateczności zerwaniu¹¹. A zatem obraz zbrodni sowieckiej wykonanej na polskich oficerach w pobliżu Katynia ukazał się w polskich programach nauczania dość wymownie. Wskazano w nich na podstawowe pojęcia związane z opisywaną tu tematyką, zależności przyczynowo-skutkowe, a także określono, co uczeń powinien w tej sprawie znać, pamiętać i rozumieć.

Wątek tej zbrodni pojawiał się także w podręcznikach historii. Wystąpił już w 1990 roku w opracowaniu Andrzeja Pankowicza. Autor wspomniał tutaj, że „w kwietniu 1943 roku Niemcy ogłosili odnalezienie w lasach koło Katynia pod Smoleńskiem masowych grobów oficerów polskich, internowanych przez Armię Czerwoną w 1939 roku”¹². Jak można przeczytać dalej, treść tego komunikatu

⁷ Z. Puchalski, *Historia. Rozkłady materiału nauczania dla klas IV–VIII szkoły podstawowej*, Płock 1997, s. 165–166.

⁸ Tamże, s. 167–168.

⁹ M. Chen-Winławska, K. Polacka, J. Rulka, *Program nauczania w klasach I–III gimnazjum. Historia*, Gdańsk 1999, s. 32–33.

¹⁰ Tamże, s. 60–62.

¹¹ R. Śniegocki, *Zrozumieć przeszłość. Program nauczania do historii dla zakresu rozszerzonego liceum ogólnokształcącego i technikum*, źródło: www.dlanauczyciela.pl/zasob-15436 [dostęp: 10.03.2017].

¹² A. Pankowicz, *Historia. Polska i świat współczesny. Podręcznik dla klasy IV liceum ogólnokształcącego oraz dla klasy III technikum i liceum zawodowego*, Warszawa 1990, s. 103.

była wymierzona przeciwko ZSRS. Państwo to jednak odrzuciło go całkowicie. Polskie władze na emigracji nie pozostawiły sprawy bez jakichkolwiek ruchów politycznych i zwróciły się do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża (MCK) o pomoc w zbadaniu grobów odnalezionych w Katyniu. Taki sam ruch uczyniła III Rzesza Niemiecka. Z kolei Związek Sowiecki 25 kwietnia 1943 roku zerwał stosunki dyplomatyczne z Polską¹³. Autor podręcznika dodał, że zebrany przez polskich historyków i prawników materiał dowodowy w sposób jednoznaczny wskazał na odpowiedzialność NKWD za ten mord¹⁴. W dwustronicowym opisie Pankowicz przedstawił motyw zbrodni katyńskiej konkretnie. Pojawiły się tu informacje, których wcześniej w szkole w ogóle nie było.

Tadeusz Glubiński napisał z kolei, że oficerów wziętych do niewoli przez Armię Czerwoną w 1939 roku internowano w trzech obozach jenieckich, umieszczając ich w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie. Więźniów było około 15 tysięcy, a wśród nich oficerowie rezerwy, naukowcy, lekarze, artyści, prawnicy, duchowni – kapłani różnych wyznań. Z początkiem wiosny 1940 roku władze ZSRS podjęły decyzję o ich eksterminacji. Pokłosiem decyzji stała się ich likwidacja, która trwała dwa miesiące – od kwietnia do czerwca 1940 roku. Jednym z miejsc, gdzie zamordowano polskich obywateli, był Las Katyński na ziemi smoleńskiej, w którym zamordowano oficerów z obozu w Kozielsku¹⁵. Sprawa wyszła na jaw, kiedy 13 kwietnia 1943 roku niemieckie radio i prasa poinformowały o odkryciu masowych grobów polskich oficerów. Glubiński omówił sposób, w jaki dokonali tej zbrodni oficerowie NKWD na Polakach (strzał w tył głowy), oraz wspomniał, że sprawę tę skierowano do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, który miał pomóc w śledztwie. Polska strona od sowieckiej zażądała wyjaśnień. Stalin nie udzielił żadnych wiadomości na ten temat, a prasa sowiecka winą za mord obarczyła Niemców. Oskarżono Polaków o współpracę z Hitlerem na szkodę ZSRS i zerwano z nimi stosunki dyplomatyczne w nocy z 24 na 25 kwietnia 1943 roku¹⁶. Zasób informacyjny tych dwóch książek szkolnych jest zatem bardzo podobny.

Problematykę zbrodni katyńskiej poruszył w podręczniku także Tadeusz Siergiejczyk. Nadmienił, że żołnierzy Wojska Polskiego, w liczbie 10 tysięcy ludzi, wzięto we wrześniu 1939 roku do niewoli sowieckiej i osadzono w dwóch specjalnych obozach – w Kozielsku oraz Starobielsku. Z kolei funkcjonariuszy policji, żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP), a także wyższych urzędników państwowych, w liczbie 5 tysięcy, wywieziono do obozu w Ostaszkowie. Resztę zesłano do łagrów lub więzień śledczych¹⁷. Od czerwca 1940 roku ślad

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże, s. 104.

¹⁵ T. Glubiński, *Historia 8. Trudny wiek XX*, Warszawa 1993, s. 258.

¹⁶ Tamże, s. 268.

¹⁷ T. Siergiejczyk, *Historia. Dzieje najnowsze 1939–1945. Podręcznik dla szkół średnich klasy IV liceum ogólnokształcącego oraz dla klasy III technikum i liceum zawodowego*, Warszawa 1993,

po Polakach przetrzymywanych w obozach jenieckich zaginał. Dopiero, kiedy w kwietniu 1943 roku niemiecka propaganda podała do wiadomości publicznej informacje o tym, że odnaleziono masowe groby oficerów polskich w Katyniu, rozstrzelanych przez radzieckie organy bezpieczeństwa, władze polskie zaczęły działać. Zażądały od strony sowieckiej wyjaśnień i wydały stosowne oświadczenie. W piśmie zwracano się z prośbą do MCK w Genewie, aby ten mógł wysłać delegację, która zajęłaby się badaniem miejsca zbrodni. W podobnym tonie postąpiła Rzesza Hitlera. W rezultacie Związek Sowiecki oskarżył Polaków o współpracę z Niemcami i 25 kwietnia 1943 roku postanowił zerwać stosunki z polskim rządem emigracyjnym¹⁸. To przyniosło w późniejszym czasie kolejne konsekwencje.

O zbrodni katyńskiej pisał na kartach swojego opracowania szkolnego do nauczania historii Andrzej Leszek Szczesniak. W akapicie określonym jako „Katyń” poinformował on uczniów szkół podstawowych, że od 3 kwietnia do połowy maja 1940 roku NKWD przeprowadził likwidację polskich obozów oficerskich w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie. Rezultatem tego stało się wymordowanie ponad 22 tysięcy osób, przede wszystkim oficerów, policjantów i żołnierzy KOP. Część z nich, ponad 4 tysiące, odnaleziono w masowych grobach w Katyniu koło Smoleńska. Ciała pomordowanych ludzi z obozu ze Starobielska odkryto dopiero w roku 1991 w Charkowie, a z obozu w Ostaszkowie – w Miednoje. Władze sowieckie do tego mordu przyznały się w dopiero w 1989 roku¹⁹. Podobnie jak pozostali autorzy, również i Szczesniak napisał, że w kwietniu 1943 roku Niemcy podali informacje o tym, iż w lasach koło Katynia znajdowały się masowe groby polskich oficerów. Ofiarami byli wojskowi, których internowano i wywieziono do obozów jenieckich po inwazji żołnierzy Armii Czerwonej na ziemie polskie we wrześniu 1939 roku. Rzesza oskarżyła o ten czyn Sowietów. Tereny te z czasem badać zaczęły komisje lekarskie i Polski Czerwony Krzyż. Wynik prac komisji jednoznacznie wskazał, że mordu dokonano wiosną 1940 roku, a za wszystkim stoi stalinowski aparat bezpieczeństwa. Zaprzeczyło temu „Radio Moskwa”, oskarżając stronę niemiecką²⁰. Kiedy władze ZSRS nie odpowiadały na noty rządu londyńskiego, polskie kierownictwo podjęło decyzję o powierzeniu badań MCK. To samo wcześniej postanowili zrobić Niemcy. Związek Sowiecki nie zaakceptował takiej sytuacji i zarzucił Polsce współdziałanie i spisek z Hitlerem. Wykorzystano to jako pretekst do ze-

s. 135. Dokładnie taką samą narrację przedstawił Siergiejczyk w swojej drugiej książce szkolnej – *Historia. Dzieje najnowsze 1939–1945. Podręcznik dla szkół średnich klasy IV liceum ogólnokształcącego oraz dla klasy III technikum i liceum zawodowego*, Warszawa 1998, s. 69.

¹⁸ Tenże, *Historia. Dzieje najnowsze 1939–1945...*, Warszawa 1993, s. 156–157; por. tenże, *Historia. Dzieje najnowsze 1939–1945...*, Warszawa 1998, s. 159–160.

¹⁹ A.L. Szczesniak, *Historia. Polska i świat naszego wieku. Podręcznik dla klasy ósmej*, Warszawa 1994, s. 223.

²⁰ Tamże, s. 239.

rwania stosunków dyplomatycznych z rządem polskim na uchodźctwie i od dnia 25 kwietnia 1943 roku zrealizowano ten cel. Alianci sprzeciwili się takiemu działaniu Związku Sowieckiego, ale jednocześnie zabronili Polakom publikacji wszystkiego, co było związane z mordem w Katyniu²¹. Pojawiły się zatem w tym opracowaniu szkolnym nowe informacje, dotychczas niepodawane. W miarę upływu lat będą one stale ewoluować na różnych etapach szkolnych.

Fot. 1. Ekshumacja zwłok polskich oficerów w Katyniu

Źródło: A.L. Szczesiak, *Historia. Polska i świat naszego wieku. Podręcznik dla klasy ósmej*, Warszawa 1994, s. 233.

Nie zabrakło tej problematyki również w książce szkolnej Anny Radziwiłł i Wojciecha Roszkowskiego z 1995 roku. Przekazali oni swoim odbiorcom, że jeńców polskich Związek Sowiecki nakazał zgromadzić w trzech specjalnych obozach, a mianowicie: w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie. Więźniami byli oficerowie armii polskiej, policjanci i żołnierze KOP. Od kwietnia do połowy maja 1940 roku na polecenie Biura Politycznego Partii Komunistycznej wymordowano ich w Katyniu, Charkowie i Miednojach²². Zbrodnia ta ujrzała światło dzienne, kiedy Niemcy 13 kwietnia 1943 roku donieśli światu o odkryciu grobów oficerów polskich w lesku kатыńskim i oskarżyli o nią NKWD. ZSRS odpowiedział na to, że „polscy jeńcy wpadli w ręce niemieckie w lecie 1941 ro-

²¹ Tamże, s. 240.

²² A. Radziwiłł, W. Roszkowski, *Historia 1871–1945. Podręcznik dla szkół średnich*, Warszawa 1995, s. 302.

ku i zostali wówczas zamordowani”²³. Te i kolejne próby wyjaśnienia tej sprawy przez Związek Sowiecki tylko pogarszały stosunki z Polską. Dlatego też polski rząd w Londynie zwrócił się z pomocą do MCK w Genewie, aby ten mógł przyrzec się i zbadać to zdarzenie. W tym samym dniu podobny akt złożyła strona niemiecka. Kreml od razu przystąpił do natarcia. Jak można przeczytać dalej w tym opracowaniu: „Stalin określił postępowanie rządu polskiego jako «całkowicie nienormalne» i naruszające «zasady i normy przyjęte w stosunkach między dwoma państwami sojuszniczymi»”²⁴. Sowiecki dyktator uznał ponadto, że Polska sympatyzuje z Hitlerem, była z nim w zмовie i kontakcie. Te argumenty wystarczyły do tego, aby zerwać stosunki dyplomatyczne Związku Sowieckiego z Polską. Nastąpiło to 25 kwietnia 1943 roku²⁵. Narracja zatem w tej kolejnej pozycji podręcznikowej była bardzo zbieżna z wcześniejszymi. Pojawiły się jednakże nowe określenia na te wydarzenia.

Jerzy Pilikowski dokonał w swoim podręczniku opisu zbrodni z perspektywy jednego zagadnienia. Można zauważyć w zasadzie, że połączył dwa wątki w jeden wspólny, nazywając go jednocześnie „Od sojuszu do Katynia”²⁶. Autor wspominał, że wiosną 1943 roku Niemcy ogłosili odkrycie w lesie w pobliżu Katynia grobów polskich oficerów, jeńców z czasów kampanii wrześniowej, których zamordowało NKWD. Związek Sowiecki odpowiedział, że winę za to ponoszą Niemcy, którzy zajęli obozy w 1941 roku i eksterminowali tamtejszych więźniów. Polacy nie chcieli do końca w to uwierzyć, zwłaszcza kiedy komisja Czerwonego Krzyża poinformowała, że jeńcy zostali zabici w 1940 roku²⁷. Sytuacja się pogarszała i napięcie między krajami, których mord katyński dotyczył, zaostrzało się. Rząd Władysława Sikorskiego nie przyjął argumentacji radzieckiej. Stalin w wyniku tego w kwietniu 1943 roku zerwał stosunki dyplomatyczne z polskim rządem²⁸. Alianci zachodni bezskutecznie próbowali wpłynąć na tę decyzję.

Lakonicznie zagadnienie zaprezentowali autorzy podręcznika historii do szkoły podstawowej – Grzegorz Liebrecht i Jarosław Machnicki. Stwierdzono tutaj, że wziętych do niewoli sowieckiej polskich oficerów zamordowano i pogrzebano w zbiorowych mogiłach w Katyniu oraz innych miejscowościach ZSRS²⁹. Tak krótki opis miał na celu jedynie zaznaczenie młodemu pokoleniu, że wydarzenie zaistniało w przeszłości.

Józef Krosny z kolei postanowił w swojej pracy wytłumaczyć uczniom zbrodnię katyńską poprzez słowniczek wyjaśniający terminy związane z tematem „Sytuacja Polaków pod okupacją radziecką”³⁰. Objął, że Katyń to miej-

²³ Tamże, s. 316.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże, s. 317.

²⁶ J. Pilikowski, *Historia 1939–1990. Podręcznik dla szkół średnich*, Kraków 1996, s. 48.

²⁷ Tamże, s. 53.

²⁸ Tamże, s. 54.

²⁹ G. Liebrecht, J. Machnicki, *Moja ojczyzna. Historia dla klasy 4. Podręcznik*, Kielce 1996, s. 57.

³⁰ J. Krosny, *Historia dla klasy 8*, Warszawa 1997, s. 149–152.

scowość na Białorusi koło Smoleńska oraz że znajdują się tam groby polskich oficerów, w liczbie ponad 4 tysięcy. Są to ofiary zamordowane przez sowiecką służbę bezpieczeństwa w kwietniu 1940 roku³¹. Autor zastosował więc nieco inne rozwiązanie w swojej narracji podręcznikowej niż pozostali autorzy. Zaprezentował całą wersję wydarzeń za pośrednictwem słowniczka pojęć. Było to charakterystyczne tylko dla tej pozycji. Nie można spotkać takiej kompozycji w żadnym innym opracowaniu szkolnym, analizowanym na potrzeby tego artykułu.

Autor Tomasz Małkowski zdecydował, że uczniom szkoły podstawowej słowo Katyń wyjaśni poza tekstem podstawowym, na marginesie akapitu odnoszonego do opisywanej tu zbrodni. Zaznaczył tam, że 15 tysięcy polskich oficerów zostało rozstrzelanych m.in. pod Katyniem³². Podobnie więc jak w przypadku książki szkolnej Grzegorza Liebrechta i Jarosława Machnickiego, Małkowski również uznał, że należało tylko zasygnalizować od strony ogólnej, iż takowe wydarzenie odbyło się w polskiej historii.

Dość szeroką charakterystykę przeprowadziła w podręczniku dla szkół średnich zawodowych Halina Tomalska. Napisała ona, że „w stosunku do żołnierzy i oficerów polskich, radzieckie władze bezpieczeństwa nie przestrzegały międzynarodowych konwencji dotyczących humanitarnego traktowania jeńców”³³. Polscy jeńcy wojenni początkowo trafiali do obozów rozdzielczych, a oficerów umieszczono w ośrodkach takich, jak Kozielsk, Starobielsk i Ostaszków. Podczas przesłuchań NKWD odmawiali oni współpracy z władzami radzieckimi. W marcu 1940 roku na wniosek Komisarza Spraw Wewnętrznych Związku Sowieckiego – Ławrientija Berii – Biuro Polityczne WKP(b) podjęło decyzję o eksterminowaniu polskich oficerów. Z początkiem kwietnia 1940 roku rozpoczęto likwidację obozów, a jeńców wywożono grupami od 60 do 400 osób³⁴. Zamordowano wówczas oprócz oficerów także polskich urzędników, policjantów, ziemian, działaczy politycznych, łącznie 21 857 osób (wedle Haliny Tomalskiej). Pod tymi informacjami w dalszej kolejności autorka opracowania zaprezentowała w tabeli chronologię sprawy katyńskiej, wymieniając w niej najważniejsze daty roczne lub dzienne związane z tym wydarzeniem. Wspomniała w niej o 13 kwietnia 1990 roku, kiedy agencja TASS (Rosyjska Agencja Prasowa) ogłosiła oświadczenie, że polskich oficerów zamordowało NKWD³⁵. Na następnych kartach Halina Tomalska wyjaśniła przyczyny i przebieg zaostrzenia stosunków polsko-sowieckich. W nocy z 12 na 13 kwietnia 1943 roku niemieckie radio przekazało, iż wojska III Rzeszy odkryły w Katyniu groby pomordo-

³¹ Tamże, s. 152.

³² T. Małkowski, *Historia. Dzieje cywilizacji. Dla klasy IV szkoły podstawowej*, Gdańsk 1998, s. 95.

³³ H. Tomalska, *Polska i świat po 1939 roku. Historia dla szkół średnich zawodowych*, Warszawa 1999, s. 64. Jest to podrozdział: *Losy ludności polskiej pod okupacją radziecką*.

³⁴ Tamże, s. 64.

³⁵ Tamże, s. 65.

wanych oficerów polskich z Kozielska³⁶. Sytuacja stała się napięta, kiedy polski rząd skierował swój apel do MCK z prośbą o wyjaśnienie sprawy. Oświadczenie takie złożył Minister Obrony Narodowej – Marian Kukiel. Ostry kryzys uwięczyło zerwanie przez Związek Sowiecki stosunków dyplomatycznych z polskim rządem. Stało się to 25 kwietnia 1943 roku³⁷. Halina Tomalska zatem przeprowadziła w swoim podręczniku szeroką analizę minionych wydarzeń. Opatrzyła tekst autorski fotografią grobów polskich w Katyniu.

Fot. 2. Groby polskich jeńców w Katyniu

Źródło: H. Tomalska, dz. cyt., s. 65.

Inną publikacją z zakreślonym wątkiem zbrodni katyńskiej była praca Jana Wendta. Zakomunikował on, że po wrześniu 1939 roku około 15 tysięcy oficerów, podoficerów, kapelanów wojskowych i policjantów zamknięto w trzech specjalnych obozach, tzn. w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie. W marcu 1940 roku Stalin podpisał decyzję o wymordowaniu tych jeńców, których od kwietnia do czerwca 1940 roku NKWD systematycznie eksterminował. Osoby zamknięte w Kozielsku rozstrzelano, a ciała złożono w zbiorowych grobach w lesie koło Katynia. Jeńców zaś ze Starobielska i Ostaszkowa zamordowano i pochowano w Piatichotkach koło Charkowa oraz w Miednoje pod Twerem³⁸. Następnie Jan Wendt oznajmił, że „Rząd radziecki przyznał się do popełnienia

³⁶ Tamże, s. 71.

³⁷ Tamże, s. 72.

³⁸ J. Wendt, *Historia III. Podręcznik. Gimnazjum*, Gdańsk 2000, s. 102.

tej zbrodni przez NKWD dopiero w 1989 r. Z 15 tys. ocalało tylko 500 oficerów uwięzionych w obozie w Pawliszczewie-Borze, którzy doczekali niemieckiego ataku na ZSRR³⁹. Jan Wendt przedstawił syntetyczne ujęcie w opisywanej tutaj problematyce. Podając najistotniejsze informacje o Katyniu, obudował tekst fotografią ekshumacji zwłok polskich oficerów.

Chronologia sprawy katyńskiej

- 1942 r. — lato — grupa polskich robotników pracująca koło Smoleńska otrzymuje informację od miejscowej ludności o masowym grobie polskich oficerów; byli to jeńcy z Kozielska — 4253 ofiary
- 1943 r. — luty — niemiecka tajna policja interesuje się sprawą grobów i sporządza raport, który przesyła m.in. do Wydziału Propagandy niemieckiego dowództwa
- 10 kwietnia — Niemcy kompletują skład delegacji (są w niej także Polacy), która udaje się w rejon Katynia
 - 15 kwietnia — minister obrony narodowej gen. Marian Kuksiel składa oświadczenie, iż rząd polski zwrócił się do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża w Szwajcarii z prośbą o przeprowadzenie dochodzenia w sprawie wyjaśnienia okoliczności śmierci polskich oficerów
 - 25 kwietnia — rząd radziecki zrywa stosunki dyplomatyczne z rządem polskim
- 1990 r. — 13 kwietnia — agencja TASS ogłosiła oficjalne oświadczenie potwierdzające, że mordu na polskich oficerach dokonało NKWD

Fot. 3. Chronologia sprawy katyńskiej

Źródło: H. Tomalska, dz. cyt., s. 65.

W temacie mordu katyńskiego wypowiedział się również Grzegorz Wojciechowski. Oznajmił on, że na terenie Związku Sowieckiego zginęły tysiące polskich oficerów, wziętych do niewoli w 1939 roku. Z rozkazu Stalina zostali oni rozstrzelani. Jednym z miejsc, w którym przeprowadzono akcje eksterminacyjne, był Katyń⁴⁰. W podręczniku autor zaprezentował niemiecki plakat propagandowy, na którym przedstawiono zbrodnię katyńską. Plakat miał przekazać informację o tym, co może się stać, kiedy zwycięży komunizm. Było to celowe działanie III Rzeszy.

³⁹ Tamże, s. 103.

⁴⁰ G. Wojciechowski, *Historia i społeczeństwo* 6, Poznań 2001, s. 144; por. G. Wojciechowski, *Dzień dobry historii! Podręcznik do historii i społeczeństwa dla klasy 6*, Poznań 2000, s. 159.

Fot. 4. Ekshumacja zwłok polskich oficerów w Katyniu, 1943 rok

Źródło: J. Wendt, dz. cyt., 103.

Fot. 5. Katyń. Niemiecki plakat propagandowy

Źródło: G. Wojciechowski, dz. cyt., s. 159.

Problematyka katyńska była też opisana w pracy dla szkół średnich, autorstwa Andrzeja Garlickiego. W swojej narracji ten wątek zaczął od następujących słów: „5 marca 1940 r. Biuro Polityczne WKP(b) podjęło uchwałę o rozstrzelaniu polskich oficerów więzionych w obozach w Związku Radzieckim, jak również innych więźniów polskich z więzień w zachodnich obwodach Ukrainy i Białorusi”⁴¹. Podstawą tejże uchwały okazało się pismo szefa NKWD Berii do dyktatora Stalina. W nim to było napisane, że w obozach sowieckich znajdowało się 14 736 polskich jeńców. Byli to oficerowie, urzędnicy, obszarnicy, policjanci, żandarmi, osadnicy, agenci wywiadu i osoby ze służby więziennej (bez szeregowców i kadry podoficerskiej). Garlicki kolejno wymienił dokładne statystyki liczbowe więzionych oficerów z podziałem na ich funkcje. Ponadto autor podał liczbę 18 632 osób więzionych na Ukrainie i Białorusi. W dalszej kolejności przedstawiono fragment treści uchwały przekazującej NKWD sprawy więźniów z obozów sowieckich⁴². Konsekwencją powyższych pism stało się zamordowanie w kwietniu i maju 1940 roku polskich jeńców w Katyniu (z obozu w Kozielsku), w Piatichatkach pod Charkowem (z obozu w Starobielsku) i w Miednoje pod Twerem (z obozu w Ostaszkowie). Jak napisał Garlicki, wszystkie „ofiary pozbawiono życia strzałem w tył głowy i grzebano w masowych grobach”⁴³. Całą akcję przeprowadzono w najgłębszej tajemnicy, tzn. nie poinformowano rodzin o śmierci bliskich osób, a część z nich nawet zesłano na Syberię lub do Kazachstanu⁴⁴. Kiedy trzy lata od tych wydarzeń sprawa mordy wyszła na jaw, doszło do zawirowań w kontaktach polsko-sowieckich. Mogiły polskich oficerów zostały odnalezione przez żołnierzy niemieckich w lasu katyńskim w 1943 roku, o czym 13 kwietnia poinformowało radio berlińskie. Już dwa dni później władze sowieckie odrzuciły te oskarżenia. Z kolei 16 kwietnia rząd polski zwrócił się do MCK z apelem o przeprowadzenie dochodzenia. To samo uczyniła strona niemiecka. Stalin wykorzystał to przeciwko Polakom i uznał, że między Niemcami i Polską istniał kontakt i zмова. Po tym zapowiedział zerwanie stosunków z polskim rządem na uchodźctwie, co nastąpiło w nocy z 25 na 26 kwietnia 1943 roku, a już 5 maja ambasada polska opuściła Moskwę⁴⁵. Andrzej Garlicki bardzo szczegółowo przedstawił wątek zbrodni katyńskiej, uzupełniając tekst autorski krótkimi fragmentami źródeł historycznych.

Robert Śniegocki w swoim podręczniku do nauczania historii problematyki mordu w Katyniu również nie pominął. Najpierw zaznaczył, że Związek So-

⁴¹ A. Garlicki, *Historia 1939–2001. Polska i świat. Podręcznik dla liceów ogólnokształcących, liceów profilowanych i techników. Kształcenie w zakresie podstawowym i rozszerzonym*, Warszawa 2002, s. 43.

⁴² Tamże, s. 43–44.

⁴³ Tamże, s. 44.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże, s. 91; do sprawy zbrodni katyńskiej Andrzej Garlicki odwołał się także w swoim drugim podręczniku; zob. tegoż, *Historia 1939–1997/98. Polska i świat. Podręcznik dla liceów ogólnokształcących*, Warszawa 1999, s. 42–45 i 90–95.

wiecki nie respektował konwencji genewskich, odnoszących się m.in. do sposobu traktowania jeńców wojennych. Polscy jeńcy wojenni po wrześniu 1939 roku trafili do radzieckiej niewoli. Żołnierzy zwolniono do domu bądź deportowano, ale oficerów skierowano do obozów w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie (tutaj także znaleźli się polscy policjanci i żołnierze KOP). Na posiedzeniu Biura Politycznego WKP(b) na wniosek Ławrientija Berii 5 marca 1940 roku zdecydowano o ich rozstrzelaniu. W kwietniu i maju zamordowano około 15 tysięcy polskich jeńców (oficerów, urzędników, obszarników, policjantów, żandarmów, osadników, agentów wywiadu i strażników więziennych) w Miednoje, Katyniu i Piatichatkach⁴⁶. Zgodnie z sowieckim zwyczajem strzelano ofiarom z broni w tył głowy, a później grzebano je w masowych mogiłach. Do tej zbrodni Moskwa przyznała się dopiero w kwietniu 1990 roku. Kończąc swoją narrację, Robert Śniegocki stwierdził, że: „mord katyński to jeden z wielu przykładów eksterminacji polskiej inteligencji”⁴⁷. Opisy w miarę upływu lat w tej materii stawały się jak widać coraz bardziej szczegółowe.

W opracowaniu szkolnym do historii do klasy III liceum o profilu rozszerzonym, jego autorzy napisali, że 15 tysięcy jeńców, którzy trafili do obozów w Starobielsku, Kozielsku i Ostaszkowie, spotkał najtragiczniejszy los, gdyż wiosną 1940 roku zostali oni potajemnie zamordowani i pochowani w zbiorowych mogiłach w Katyniu i Charkowie. O całym wydarzeniu świat dowiedział się w 1943 roku⁴⁸. W innym miejscu podręcznika dowiedzieć się można o dalszych konsekwencjach tych zdarzeń. Otóż, kiedy w kwietniu 1943 roku III Rzesza ujawniła na zajętych terenach Związku Sowieckiego, że odkryto masowe groby polskich oficerów zabitych przez NKWD, rząd w Londynie zwrócił się z prośbą do władz ZSRS o wyjaśnienie sprawy. Autorzy opisali, że Niemcy zaprosili przedstawicieli MCK do wskazania odpowiedzialnych za zbrodnię katyńską⁴⁹. Z podobną inicjatywą do MCK zgłosił się rząd polski. Reakcja Sowietów była jednoznaczna, albowiem na to, co się stało, „w odpowiedzi Władimir Mołotow przekazał rządowi polskiemu notę, w której zrywał z nim wszelkie stosunki”⁵⁰. Autorzy podręcznika zamieścili także fotografię obrazującą ekshumację mogił katyńskich.

Swoje refleksje w powyższej problematyce przedstawiły również Jolanta Bednarz, Magdalena Litwinienko i Katarzyna Zapała, w książce do nauczania historii z 2007 roku. Stwierdziły, że do niewoli sowieckiej po wrześniu 1939 roku trafiło około 230 tysięcy polskich żołnierzy, spośród nich „większość szere-

⁴⁶ R. Śniegocki, *Historia. Burzliwy wiek XX. Podręcznik dla klasy liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Kształcenie w zakresie podstawowym i rozszerzonym*, Warszawa 2005, s. 176.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ B. Burda, B. Halczak, R.M. Józefiak, M. Szymczak, *Historia najnowsza. Historia 3. Zakres rozszerzony. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego*, Gdynia 2005, s. 169.

⁴⁹ Tamże, s. 183.

⁵⁰ Tamże, s. 184.

gowców wypuszczono, ale zatrzymano 15 tysięcy oficerów i policjantów, których osadzono w obozach w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie⁵¹. W marcu 1940 roku, Józef Stalin rozkazał, że wszyscy oni mają być zamordowani, co też się wydarzyło. Mordu w tajemnicy dokonali funkcjonariusze NKWD, ofiary pochowano w bezimiennych zbiorowych mogiłach w lasach w pobliżu Katynia, Miednoje i Piatichatkach. Pokłosiem tego było zerwanie stosunków polsko-sowieckich⁵². Zbrodnię ujawnili Niemcy w 1943 roku i oskarżyli o jej dokonanie Rosjan. Poprosili przedstawicieli MCK o zbadanie tej sprawy. Sowieci odparli te zarzuty, a całą winę i odpowiedzialność skierowali na III Rzeszę. Rosja do popełnionego czynu przyznała się dopiero w 1990 roku. Autorki tego opracowania w dalszym opisie oznajmiły jednak, że „władze Rosji nie uznały zbrodni za ludobójstwo, kwalifikując ją jako «pomyłkę biurokratyczną»”⁵³. W podręczniku zamieszczono takie samo zdjęcie ekshumacji zamordowanych Polaków w Katyniu, jakie figuruje w tym artykule na wcześniejszej stronie.

Niemcy prowadzący ekshumację mogił katyńskich

Władze sowieckie o dokonanie zbrodni oskarżyły Niemców. W styczniu 1944 r. sowiecka komisja specjalna opublikowała komunikat, w którym przedstawiła fałszywe dowody odpowiedzialności Niemców za zbrodnię. Władze Anglii i USA, mimo pełnej wiedzy o tym wydarzeniu, ze względu na własne cele polityczne nie popierały starań Polaków o ujawnienie prawdziwych winowajców. Dopiero w latach 1950–1952 senat USA powołał komisję, której śledztwo potwierdziło odpowiedzialność władz ZSRR za mord katyński.

Fot. 6. Niemcy prowadzący ekshumację mogił katyńskich

Źródło: B. Burda, B. Halczak, R.M. Józefiak, M. Szymczak, dz. cyt., s. 183.

Jeszcze innym opracowaniem, gdzie pojawiła się tematyka zbrodni katyńskiej, była publikacja Rafała Habielskiego. Tutaj przedstawiono, że „szczególnie tragiczny był los żołnierzy i oficerów Wojska Polskiego, którzy trafili do niewoli radzieckiej podczas kampanii wrześniowej”⁵⁴. Władza sowiecka, nie uznając konwencji międzynarodowych, wysłała do łagrów blisko 200 tysięcy szeregowców, a prawie 15 tysięcy oficerów deportowała do obozów jenieckich w Koziel-

⁵¹ J. Bednarz, M. Litwinienko, K. Zapala, *Historia 3. Podręcznik dla gimnazjum*, Gdynia 2007, s. 168.

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ R. Habielski, *To dopiero historia. Podręcznik dla gimnazjum. Klasa 3*, Warszawa 2007, s. 115.

sku, Ostaszkowie i Starobielsku. Oficerowie zostali z polecenia Stalina, bez udziału sądu, wiosną 1940 roku rozstrzelani w Katyniu, Kalininie (obecnie Twer) oraz Charkowie. Uznano ich bowiem za wrogów Związku Sowieckiego. Zgładzono przy tym wielu lekarzy, prawników i naukowców, byli to w większości rezerwiści⁵⁵. Autor wspomnianej książki oprócz tekstu podstawowego zamieścił fotografię prezentującą groby katyńskie odkryte przez Niemców w 1943 roku.

Ostatnim w tym artykule wybranym przykładem opracowania z wątkiem mordu katyńskiego będzie publikacja szkolna do nauczania historii autorstwa Rafała Doleckiego, Krzysztofa Gutowskiego i Jędrzeja Smoleńskiego z 2012 roku. Tutaj autorzy postanowili tematycznie zacząć od motywu zerwania stosunków polsko-sowieckich. Napisali, że 13 kwietnia 1943 roku radio w Berlinie zakomunikowało światu o odkryciu w Lesie Katyńskim masowych grobów polskich oficerów. Wówczas strona niemiecka oskarżyła o popełnienie zbrodni ZSRS, dokonano jej bowiem w 1940 roku. Moskwa wszystkiemu zaprzeczyła, a podobne zarzuty skierowała przeciwko III Rzeszy. Wedle jej wersji jeńcy polscy mieli wpaść w ręce niemieckie w 1941 roku i wtedy mieli być przez nich zamordowani⁵⁶. Generał Sikorski zaczął badać sprawę konkretniej, gdyż już od dwóch lat próbował bezskutecznie dowiedzieć się od władz Związku Sowieckiego, co stało się z oficerami polskimi. Aby zachować bezstronność, zwrócił się z prośbą do MCK o wysłanie do Katynia niezależnych ekspertów, którzy mieli przyjrzeć się sprawie. W ten sam dzień identyczne pismo przesłali do MCK Niemcy. Stalin zarzucił władzom polskim w Londynie współpracę z Hitlerem i zerwał stosunki dyplomatyczne z rządem generała Sikorskiego⁵⁷. Autorzy obok tekstu zamieścili ilustrację niemieckiego plakatu propagandowego, taką samą, jaka występowała już w podręczniku Grzegorza Wojciechowskiego⁵⁸. W kolejnym temacie, na kartach tegoż opracowania poinformowano bezpośrednio o zbrodni katyńskiej. Związek Sowiecki, nie akceptując ustaleń międzynarodowych konwencji, wysłał do obozów w Ostaszkowie, Starobielsku i Kozielsku około 15 tysięcy oficerów. Z tego większość osób stanowili rezerwiści (m.in. lekarze, prawnicy, nauczyciele, dziennikarze). Wiosną 1940 roku Stalin uznał ich za wrogów Związku Sowieckiego i rozkazał zamordować. Egzekucje przeprowadziły specjalne oddziały NKWD. Eksterminowano obywateli polskich z Kozielska pod Katyniem, jeńców z Ostaszkowa pod Kalininem, a oficerów ze Starobielska – pod Charkowem. Wszyscy zostali rozstrzelani poprzez strzał w tył głowy i pogrzebani wspólnie w zbiorowych „dołach śmierci”⁵⁹. Zamieszczono w tym podręczniku także fotografię Matki Boskiej Katyńskiej, protokół Biura

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ R. Dolecki, K. Gutowski, J. Smoleński, *Po prostu. Historia. Podręcznik. Szkoły ponadgimnazjalne. Klasa I. Zakres podstawowy*, Warszawa 2012, s. 206.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże, oraz G. Wojciechowski, *Dzień dobry historio!...*, s. 159.

⁵⁹ R. Dolecki, K. Gutowski, J. Smoleński, dz. cyt., s. 214.

Politycznego KC WKP(b) z decyzją o rozstrzelaniu polskich oficerów podpisaną przez m.in. dyktatora Józefa Stalina oraz Ludowego Komisarza Spraw Zagranicznych Wiaczesława Mołotowa. Znaleźć także można wiersz Feliksa Konarskiego, pt. *Katyń*, zdjęcie miejsca zbrodni i zabitych Polaków oraz tabliczki z nazwiskami polskich oficerów z obozu w Kozielsku⁶⁰. Autorzy opracowania postanowili też dać młodzieży szkół średnich na koniec tematu, w części „Wykonaj polecenia”, zadanie do napisania, którego treść brzmiała: „powiedz, dlaczego zbrodnia katyńska odcisnęła takie piętno na losach Polaków”⁶¹. Całość zatem przedstawionych treści w tej pozycji była bardzo szczegółowym zaprezentowaniem omawianego zagadnienia.

Fot. 7. Groby katyńskie odkryte przez Niemców w 1943 roku

Źródło: R. Habielski, dz. cyt., s. 115.

⁶⁰ Tamże, s. 213.

⁶¹ Tamże, s. 216.

Fot. 8. Prezentacja infograficzna o zbrodni dokonanej w Katyniu na polskich oficerach

Źródło: R. Dolecki, K. Gutowski, J. Smoleński, dz. cyt., s. 213.

Podsumowując przedstawione powyżej informacje dotyczące zbrodni katyńskiej w polskiej edukacji historycznej XX i XXI wieku, należy stwierdzić, że zajmowała ona w niej należyte miejsce ze względu na swój wymiar, wymowę i powagę. Autorzy programów nauczania i podręczników historii konsekwentnie zachowywali w swoich narracjach opis chronologiczny kolejnych wydarzeń. Zawsze starali się przekazać jak najwięcej istotnych informacji z tego zakresu. Teksty podstawowe zwykle usiłowali uzupełnić i obudować materiałem graficznym, w którym przodującą pozycję odegrała fotografia ekshumacji polskich oficerów przez Niemców w 1943 roku. Na początku okresu III Rzeczypospolitej można zauważyć, iż autorzy podręczników podawali same fakty i brakowało elementów wyjaśniających, przyczynowo-skutkowych. Z czasem wzrastała ilość informacji o tym mordzie, wprowadzano do narracji autorskich także konkretne objaśnienia. Doprecyzowano, dlaczego Związek Sowiecki zerwał stosunki dyplomatyczne z Polską, informowano także, o co Sowieci oskarżali Niemców po ujawnieniu przez nich grobów katyńskich. Pojawiła się też odpowiedź na pyta-

nie: kto bezpośrednio, jakie instytucje i osoby stały za tą zbrodnią. Na określenie samego czynu, jakiego dokonały oddziały NKWD na polskich oficerach, autorzy programów nauczania i podręczników historii używali następujących synonimów: mord lub zbrodnia katyńska, likwidacja, rozstrzelanie czy eksterminowanie obywateli polskich pod Katyniem. Słowo ludobójstwo – jako termin zamieniony wobec powyższych – nie pojawiło się w prezentowanych podręcznikach. Jedynie autorki Jolanta Bednarz, Magdalena Litwinienko i Katarzyna Zapła wspomniały w swojej pracy, iż władze Rosji do dzisiaj nie uznały tego wydarzenia za czyn ludobójczy⁶². Autorzy w przeważającej większości informowali uczniów o liczbie zamordowanych polskich ofiar, oscylującej wokół wartości od 15 tysięcy do 22 tysięcy, o jenieckich obozach w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie, a także miejscach zbrodni – w Katyniu, Piatichatkach i Miednoje. Nie zabrakło w tych narracjach prezentacji dokładnych dat dziennych lub rocznych, które symbolizowały konkretne wydarzenia historyczne. W wielu szkolnych opracowaniach występowała wiadomość o tym, że Sowieci nie respektowali konwencji genewskich, a do samego mordu przyznali się dopiero w 1990 roku. W jednej książce dla określenia grobów – mogił polskich oficerów – autorzy zdecydowali się użyć określenia „doły śmierci”⁶³.

Uogólniając, można powiedzieć, że tematyka katyńska występowała dość wyraziście w polskiej edukacji historycznej. Tematy komponowano rzetelnie, z rozmysłem – tak, aby nie pominąć jakiegось istotnego faktu.

Bibliografia

I. Źródła drukowane

a) Programy nauczania

Chen-Winclawska M., Polacka K., Rulka J., *Program nauczania w klasach I–III gimnazjum. Historia*, Gdańsk 1999.

Puchalski Z., *Historia. Rozkłady materiału nauczania dla klas IV–VIII szkoły podstawowej*, Płock 1997.

Śniegocki R., *Zrozumieć przeszłość. Program nauczania do historii dla zakresu rozszerzonego liceum ogólnokształcącego i technikum*, źródło: www.dlanauczyciela.pl/zasob-15436 [dostęp: 10.03.2017].

b) Podręczniki historii

Bednarz J., Litwinienko M., Zapła K., *Historia 3. Podręcznik dla gimnazjum*, Gdynia 2007.

⁶² J. Bednarz, M. Litwinienko, K. Zapła, dz. cyt., Gdynia 2007, s. 168.

⁶³ R. Dolecki, K. Gutowski, J. Smoleński, dz. cyt., s. 214.

- Burda B., Halczak B., Józefiak R.M., Szymczak M., *Historia najnowsza. Historia 3. Zakres rozszerzony. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego*, Gdynia 2005.
- Dolecki R., Gutowski K., Smoleński J., *Po prostu. Historia. Podręcznik. Szkoły ponadgimnazjalne. Klasa I. Zakres podstawowy*, Warszawa 2012.
- Garlicki A., *Historia 1939–2001. Polska i świat. Podręcznik dla liceów ogólnokształcących, liceów profilowanych i techników. Kształcenie w zakresie podstawowym i rozszerzonym*, Warszawa 2002.
- Garlicki A., *Historia 1939–1997/98. Polska i świat. Podręcznik dla liceów ogólnokształcących*, Warszawa 1999.
- Głubiński T., *Historia 8. Trudny wiek XX*, Warszawa 1993.
- Habielski R., *To dopiero historia. Podręcznik dla gimnazjum. Klasa 3*, Warszawa 2007.
- Krosny J., *Historia dla klasy 8*, Warszawa 1997.
- Liebrecht G., Machnicki J., *Moja ojczyzna. Historia dla klasy 4. Podręcznik*, Kielce 1996.
- Małkowski T., *Historia. Dzieje cywilizacji. Dla klasy IV szkoły podstawowej*, Gdańsk 1998.
- Pankowicz A., *Historia. Polska i świat współczesny. Podręcznik dla klasy IV liceum ogólnokształcącego oraz dla klasy III technikum i liceum zawodowego*, Warszawa 1990.
- Pilikowski J., *Historia 1939–1990. Podręcznik dla szkół średnich*, Kraków 1996.
- Radziwiłł A., Roszkowski W., *Historia 1871–1945. Podręcznik dla szkół średnich*, Warszawa 1995.
- Siergiejczyk T., *Historia. Dzieje najnowsze 1939–1945. Podręcznik dla szkół średnich klasy IV liceum ogólnokształcącego oraz dla klasy III technikum i liceum zawodowego*, Warszawa 1993.
- Siergiejczyk T., *Historia. Dzieje najnowsze 1939–1945. Podręcznik dla szkół średnich klasy IV liceum ogólnokształcącego oraz dla klasy III technikum i liceum zawodowego*, Warszawa 1998.
- Szcześniak A.L., *Historia. Polska i świat naszego wieku 1914–1989. Podręcznik dla klasy ósmej*, Warszawa 1994.
- Śniegocki R., *Historia. Burzliwy wiek XX. Podręcznik dla klasy liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Kształcenie w zakresie podstawowym i rozszerzonym*, Warszawa 2005.
- Tomalska H., *Polska i świat po 1939 roku. Historia dla szkół średnich zawodowych*, Warszawa 1999.
- Wendt J., *Historia III. Podręcznik. Gimnazjum*, Gdańsk 2000.
- Wojciechowski G., *Dzień dobry, historio! Podręcznik do historii i społeczeństwa dla klasy 6*, Poznań 2000.
- Wojciechowski G., *Historia i społeczeństwo 6*, Poznań 2001.

II. Opracowania

Materski W., *Katyń... nasz ból powszedni*, Warszawa 2008.

Pawlak M., *Niemieckie obozy koncentracyjne na ziemiach polskich w podręcznikach historii*, maszynopis pracy magisterskiej pod kierunkiem naukowym dr hab. prof. AJD Beaty Urbanowicz, Częstochowa 2015.

Katyń. Relacje, wspomnienia, publicystyka, oprac. Szczesniak A.L., Warszawa 1989.

Szczesniak A.L., *Katyń. Tło historyczne, fakty, dokumenty*, Warszawa 1989.

Szczesniak A.L., *Katyńska zbrodnia*, Radom 2006.

Wojdon J., *Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych w Polski Ludowej (1944–1989)*, Toruń 2001.

III. Artykuły

Maternicki J., *Szkolna edukacja historyczna w Polsce w latach 1939–2000*, „Wiadomości Historyczne” 2002, nr 3.

O'Malley O., *Masakra katyńska (raporty z lat 1943 i 1944)*, [w:] *Katyń. Relacje, wspomnienia, publicystyka*, oprac. Szczesniak A.L., Warszawa 1989.

Osiński Z., *Cele nauczania historii w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1944–1970*, „Wiadomości Historyczne” 2007, nr 5.

IV. Źródła internetowe:

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 listopada 2007 r. w sprawie ustanowienia Dnia Pamięci Ofiar Zbrodni Katyńskiej (M.P. 2007, nr 87, poz. 944), źródło: http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/MPO/2007/87/944.pdf#zoom=90, [dostęp: 21.02.2017].

Wątek zbrodni katyńskiej w polskiej edukacji historycznej XX i XXI wieku

Streszczenie

W artykule autor przedstawił obraz i wnioski dotyczące wątku zbrodni katyńskiej na przykładzie wybranych programów nauczania i podręczników historii z lat III Rzeczypospolitej, z różnych stopni kształcenia edukacji historycznej. Tematyka ta pojawiła się przy okazji omawiania okupacji sowieckiej na ziemiach polskich.

Słowa kluczowe: zbrodnia katyńska, NKWD, polscy jeńcy wojenni, podręcznik historii, edukacja historyczna, Józef Stalin, Ławrientij Beria, Międzynarodowy Czerwony Krzyż.

Thread of the Katyń massacre of Polish historical education of 20th and 21th century

Summary

In this article the author outlines a picture and conclusions on the thread of the Katyń massacre on the examples of selected curricula and textbooks of history of the Third Polish Republic, with for various levels of education historical. This subject came up when discussing the Soviet occupation in the Polish lands.

Key words: Katyń massacre, the NKVD, the Polish prisoners of war, history book, historical education, Joseph Stalin, Lavrenty Beria, the International Red Cross.